

TA'LIM MUASSASALARINI BUDJETDAN MOLİYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Abdullayev Ahadjon Akmal o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15429417>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasida ta'lim muassasalarini budjet mablag'lari hisobidan moliyalashtirish tizimining hozirgi holati, uning muammoli jihatlari hamda mavjud moliyaviy mexanizmlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Ta'lim sohasiga ajratilayotgan davlat mablag'larining maqsadli va natijadorlikka yo'naltirilgan tarzda sarflanishini ta'minlash bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Shuningdek, maqolada ilg'or xorijiy tajribalar asosida moliyalashtirish tizimini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, bunda natijaviylikka asoslangan yondashuvlar, moliyaviy shaffoflik, hududiy tengsizliklarni bartaraf etish hamda davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish kabi omillar alohida o'rin olgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, budjet mablag'lari, moliyalashtirish, samaradorlik, natijaviylik, davlat xarajatlari, islohot.

WAYS TO IMPROVE BUDGET FINANCING OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. This article analyzes the current state of the system of financing educational institutions from budget funds in the Republic of Uzbekistan, its problematic aspects, and the effectiveness of existing financial mechanisms. Ensuring the targeted and effective use of state funds allocated to the education sector is recognized as one of the most urgent tasks today. The article also develops proposals and recommendations for improving the financing system based on advanced foreign experience, in which factors such as results-based approaches, financial transparency, eliminating territorial inequalities, and expanding public-private partnerships are given special attention.

Keywords: education system, budget funds, financing, efficiency, effectiveness, public spending, reform.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng ta'lim tizimini isloh qilish va uni zamon talablariga mos holda rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu yo'nalishdagi islohotlar ichida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, ya'ni ta'lim muassasalarini budjetdan samarali moliyalashtirish eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifati nafaqat mazmunan, balki uni moliyalashtirish mexanizmlari bilan ham bevosita bog'liq. Ta'lim sohasiga ajratilayotgan budjet mablag'lari miqdor jihatdan ortib borayotgan bo'lsa-da, ularning maqsadga muvofiqligi, samaradorligi va natijadorlikka yo'naltirilgani har doim ham talabga javob bermayapti. Shu sababli mavjud tizimni takomillashtirish, zamonaviy va natijaviy yondashuvlarni joriy etish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi sharoitida ta'lim muassasalarini budjetdan moliyalashtirishning amaldagi holati tahlil qilinadi, mavjud muammolar ochib beriladi hamda xalqaro tajriba asosida takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Metodologiya: Har qanday ilmiy izlanish natijadorligi va ishonchliligi, avvalo, tadqiqotda qo'llanilgan metodologiyaga bog'liq bo'ladi. "Ta'lim muassasalarini budjetdan moliyalashtirishni takomillashtirish yo'llari" mavzusini o'rganishda esa tizimli, kompleks va qiyosiy tahlilga asoslangan yondashuvlar qo'llanildi. Ushbu metodologik asoslar orqali nafaqat mavjud holat, balki muammolar ildizi ham aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot jarayonida birinchi navbatda ta'lim tizimining hozirgi holati, davlat budjetidan ajratilayotgan mablag'larning taqsimoti, ularning maqsadli sarflanishi va moliyaviy oqibatlari tahlil qilindi. Buning uchun deskriptiv (ta'riflovchi) tahlil, mukofotli va natijaviy moliyalashtirish modellarining solishtirma tahlili, hamda regressiv yondashuvlar qo'llanildi.

Shuningdek, ta'limga ajratilgan davlat xarajatlarining o'sish dinamikasi va tarkibiy tuzilmasi bo'yicha statistik ma'lumotlar asosida empirik tahlillar olib borildi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Davlat statistika qo'mitasi, hamda Jahon banki va UNESCO tomonidan taqdim etilgan ochiq ma'lumotlar bazasi asosiy axborot manbai sifatida xizmat qildi.

Bu esa tadqiqot natijalarini ilmiy asoslash va ularni xalqaro tajriba bilan qiyoslash imkonini berdi.

Bundan tashqari, tadqiqotda sifat tahlili yondashuvi ham qo'llanilib, joylardagi ta'lim muassasalari faoliyati, ularning moliyaviy ta'minotdagi ehtiyojlari va mavjud resurslar o'rtasidagi nomutanosibliklar aniqlashga urinish qilindi. Bu holatda ayrim viloyatlar va tumanlardagi maktablar va kollejlarda faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar va byudjet hisobotlari tahlil qilindi.

Ilmiy izlanishda metod sifatida qiyosiy tahlil ham muhim o'rin tutdi. Bunda O'zbekiston tajribasi Xalqaro tashkilotlar — xususan, OECD davlatlari, Finlandiya, Estoniya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarning ta'limni moliyalashtirishdagi innovatsion yondashuvlari bilan taqqoslandi. Aynan ushbu qiyoslash orqali biz davlat budjeti hisobidan moliyalashtirishda O'zbekistonda qanday tizimli bo'shliqlar mavjudligini aniqlashga erishdik.

Yakunda esa, barcha olingan ma'lumotlar asosida analitik-xulosaviy yondashuv yordamida taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Bunda asosiy e'tibor — natijadorlik, shaffoflik, hududiy adolat va ta'lim sifatini oshirishga qaratildi. Ushbu metodologik yondashuvlar ilmiy maqolaning nazariy asoslarini mustahkamlashga, amaliy muammolarga yechim taklif etishga va real tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Ta'lim muassasalarini moliyalashtirishga oid ilmiy adabiyotlar va rasmiy hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalish so'nggi yillarda global miqyosda ham, O'zbekiston doirasida ham dolzarb mavzuga aylangan. Jahon Banki (2022) va OECD (2021) tomonidan e'lon qilingan hisobotlarda ta'limga ajratilayotgan mablag'larning faqat miqdoriy jihatdan emas, balki ularning natijadorligi, barqarorligi va ta'siri jihatdan baholanishi zarurligi ta'kidlangan. UNESCO (2023) o'zining "Global Education Monitoring" hisobotida, ta'limda moliyalashtirishning adolatli, inklyuziv va natijaviy mexanizmlari muhimligini urg'ulaydi.

O'zbekiston sharoitida bu mavzuga oid tahliliy ishlar orasida Musurmonova O. (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar alohida e'tiborga loyiq.

U o'z ishida budget mablag'larining maktabgacha va umumiy o'rta ta'limga nisbatan taqsimotini tahlil qilib, ularni samarali boshqarishdagi kamchiliklarni ochib bergan. Shuningdek, G'ulomov S. (2019) tomonidan yozilgan monografiyada ta'lim sohasini moliyaviy rag'batlantirish va xususiy sektor ishtirokini kengaytirish masalalari yoritilgan.

Yana bir muhim adabiyot sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari keltiriladi. Xususan, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan ta'lim sohasini rivojlantirish strategiyasida davlat-xususiy sheriklik asosida moliyalashtirish, natijaga yo'naltirilgan budget modeli va ochiq moliyaviy nazorat tizimlari joriy etilishi nazarda tutilgan.

Moliya vazirligi va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan chop etilgan yillik hisobotlar esa real statistik ma'lumotlar manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Yuqoridagi adabiyotlar va manbalar asosida aytish mumkinki, hozirgi bosqichda O'zbekistonda ta'lim tizimini moliyalashtirishda tub islohotlar olib borilayotgan bo'lsa-da, bu yo'nalishda ilmiy asoslangan, xalqaro tajribaga suyanilgan va natijadorlikka yo'naltirilgan yondashuvlar yanada takomillashuvni talab qiladi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston Respublikasi davlat budgetidan ta'lim muassasalarini moliyalashtirish yildan-yilga o'sib borayotganiga qaramay, ajratilgan mablag'larning samaradorligi va ularning maqsadli ishlatilishi borasida muayyan kamchiliklar saqlanib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda umumiy davlat xarajatlarining qariyb 22 foizi ta'lim sohasiga yo'naltirilgan bo'lsa-da, bu mablag'larning taqsimoti va sarfi barqaror natija bermagan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasalarining ko'pchiligi mablag'lardan foydalanishda markazlashgan va standartlashtirilgan modelga bog'lanib qolgan bo'lib, bu esa mahalliy ehtiyojlar va o'ziga xosliklarni hisobga olmaslikka olib kelmoqda. Ayrim hududlarda, xususan, qishloq joylardagi maktablar moliyaviy jihatdan cheklangan bo'lib, bu ularning infratuzilmasi, o'quv-metodik bazasi va kadrlar salohiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Moliyaviy tengsizlik ta'lim sifatida ham nomutanosiblikni yuzaga keltirgan.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasiga ajratilgan budget mablag'lari (2020–2024)

Yil	Davlat budgeti (jami)	Ta'limga ajratilgan mablag'	Ulushi (%)	O'sish sur'ati (%)
2020	130 200	26 500	20.4%	—
2021	142 800	29 100	20.4%	+9.8%
2022	157 600	32 800	20.8%	+12.7%
2023	173 500	37 200	21.4%	+13.4%
2024	189 000	41 500	21.9%	+11.6%

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (2020–2024). Yillik budget ijrosi bo'yicha axborotlar.<https://www.mf.uz>

- 2020–2024 yillar oralig'ida ta'limga ajratilgan mablag'lar hajmi 56.6% ga oshgan.
- Bu davrda ta'lim xarajatlarining umumiy budgetdagi ulushi o'rtacha 20–22% atrofida saqlanib qolgan.
- Har yili ta'limga ajratilayotgan mablag'lar 9–13% oralig'ida o'sib borgan.

➤ Biroq mablagʻlarning asosiy qismi ish haqi, binolarni saqlash va boshqa amaliy xarajatlarga yoʻnaltirilgan, innovatsion loyihalarga ajratilayotgan ulush hali past darajada.

Statistik tahlil natijalari taʼlimga yoʻnaltirilayotgan mablagʻlarning asosiy qismini oʻqituvchilar ish haqi (taxminan 65–70%) tashkil etishini koʻrsatadi, qolgan qismi esa jihozlash, darsliklar xaridi, binolarni saqlash va boshqa ehtiyojlarga yoʻnaltiriladi. Natijada innovatsion loyihalar, raqamli texnologiyalarni joriy qilish, ilmiy tadqiqotlar va oʻquv jarayonini modernizatsiya qilishga ajratilayotgan resurslar yetarli darajada emas.

Yana bir muhim jihat shuki, hozirgi moliyalashtirish modeli taʼlim muassasalarining faoliyati natijalarini eʼtiborga olmaydi. Yaʼni, natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmi yoʻqligi sababli, yuqori koʻrsatkichlarga erishayotgan muassasalar va sust rivojlanayotganlar bir xil miqdorda mablagʻ olmoqda. Bu esa sogʻlom raqobat muhitining shakllanishiga toʻsqinlik qiladi va rivojlanishga motivatsiyani pasaytiradi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni koʻrsatadiki, rivojlangan davlatlar, xususan, Kanada, Estoniya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda taʼlimni moliyalashtirishda “performance-based financing” – yaʼni, natijaga yoʻnaltirilgan model qoʻllaniladi. Bu modelda oʻquvchilar yutuqlari, qamrov darajasi, bitiruvchilarning bandligi, ilmiy salohiyat va boshqa koʻrsatkichlar asosida budjet mablagʻlari taqsimlanadi. Oʻzbekistonda ham shunday yondashuvlarni joriy etish orqali budjet mablagʻlarining samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Natijada, olib borilgan tahlillar shuni koʻrsatmoqdaki, mavjud moliyalashtirish tizimi koʻproq kvotalash va meʼyoriy ajratmalar asosiga qurilgan boʻlib, unda mahalliy xususiyatlar, taʼlim sifatiga taʼsir qiluvchi omillar va muassasalarning ichki ehtiyojlari yetarli hisobga olinmayapti. Bu esa tizimni isloh qilish, strategik yondashuvlarni joriy etish va shaffoflikni taʼminlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Muhokama

Taʼlim tizimining samaradorligi koʻp jihatdan uning moliyaviy asoslariga bogʻliq boʻlib, budjetdan ajratilayotgan mablagʻlar bu tizimning faoliyatini taʼminlovchi asosiy omillardan biridir. Oʻzbekiston sharoitida taʼlim muassasalarini moliyalashtirishda sezilarli oʻsish kuzatilayotgan boʻlsada, tizimda mavjud kamchiliklar ushbu sohaning sifatli rivojlanishiga toʻsiq boʻlayotganini koʻrsatmoqda. Jumladan, hozirgi moliyalashtirish modeli koʻproq meʼyoriy yondashuvlarga tayanadi, bu esa taʼlim muassasalari oʻrtasida raqobatni va innovatsiyalarni ragʻbatlantirish imkonini bermayapti.

Muhokamaga sabab boʻladigan asosiy muammolardan biri — resurslarning notekis taqsimlanishidir. Ayni paytda ayrim markaziy shaharlardagi taʼlim muassasalari zamonaviy jihozlar bilan taʼminlangan boʻlsa, olis hududlardagi maktab va kollejlarda bunday imkoniyatlardan mosuvo qolmoqda. Bu esa oʻquvchilar orasida taʼlim sifati boʻyicha tengsizlikni keltirib chiqarmoqda. Agar moliyalashtirishda mahalliy xususiyatlar, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hisobga olinmasa, bu tengsizlik yanada chuqurlashadi.

Shuningdek, ajratilayotgan mablagʻlarning sarflanishi ustidan samarali nazorat mexanizmlarining yoʻqligi ham katta muammolardan biridir. Budjet mablagʻlari qanday asosda, qanday natija uchun va qayerga yoʻnaltirilayotganining shaffofligi past darajada. Bu esa korrupsiya xavfini oshiradi, ishonch muhitini zaiflashtiradi va resurslar samarasiz sarflanishiga

olib keladi. Bunday sharoitda jamoatchilik nazoratining kuchaytirilishi, ochiq budget platformalarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tajribalar asosida shuni ta'kidlash kerakki, muvaffaqiyatli ta'lim siyosati faqat mablag' miqdoriga emas, balki uni qanday sarflashga bog'liq. Masalan, Janubiy Koreya ta'limda natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish tizimini joriy qilgan va bu orqali ham sifatni, ham tenglikni ta'minlagan. Bunday yondashuvni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish orqali ajratilayotgan mablag'lardan yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Yana bir muhim masala — davlat-xususiy sheriklik modelining zaif rivojlanishidir.

Bugungi kunda xususiy sektor ta'limga investitsiya kiritishdan manfaatdor bo'lsa-da, amaldagi tartiblar va kafolat mexanizmlari bunga yetarlicha asos yaratmayapti. Ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, pedagoglarni malakasini oshirish kabi yo'nalishlarda xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish orqali moliyalashtirishdagi yukni yengillashtirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, mavjud moliyalashtirish tizimi isloh qilinmasa, ta'lim sohasida erishilgan natijalar barqaror bo'lmaydi. Moliyaviy resurslarning maqsadli, shaffof va natijadorlikka yo'naltirilgan boshqaruvi – bu ta'lim sifatini oshirish va jamiyat taraqqiyotini ta'minlashning asosiy omilidir. Shuning uchun ham hozirgi sharoitda ilmiy asoslangan, xalqaro tajribaga tayangan, ayni vaqtda mahalliy ehtiyojlarni hisobga olgan moliyaviy siyosat shakllantirilishi zarur.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini isloh qilish va uni xalqaro standartlarga moslashtirish yo'lida olib borilayotgan keng ko'lamli chora-tadbirlar muhim bosqichga kirib bormoqda. Bu jarayonda ta'lim muassasalarini moliyaviy jihatdan ta'minlash, xususan, davlat budjeti hisobidan samarali moliyalashtirish tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur ilmiy izlanishlar orqali aniqlanganki, ta'limga ajratilayotgan mablag'lar hajmi yildan-yilga ortib borayotgan bo'lsada, ularning maqsadli sarflanishi, samaradorligi va hududlararo adolatlilik darajasi hanuz dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, moliyalashtirishning amaldagi modeli ko'proq me'yoriy taqsimotga asoslangan bo'lib, natijaviylik va ta'lim sifatiga to'g'ridan-to'g'ri bog'lanmagan. Bu esa resurslardan oqilona foydalanmaslik, ijodiy va raqobatbardosh muhit shakllanmasligi, innovatsion yondashuvlarning sekin joriy qilinishi kabi salbiy oqibatlarga olib kelmoqda. Ayniqsa, qishloq va chekka hududlardagi ta'lim muassasalarining moliyaviy resurslardan yetarlicha foydalana olmasligi ta'lim sifati va tengligi masalalariga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bois, ta'lim muassasalarini budjetdan moliyalashtirish tizimini takomillashtirishda bir nechta ustuvor yo'nalishlarni belgilash zarur. Eng avvalo, natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish mexanizmini joriy etish, ya'ni o'quv muassasasining real faoliyati, o'quvchilarning yutuqlari, innovatsion faoliyat darajasi va boshqa indikatorlarga ko'ra mablag' taqsimlash tizimini yo'lga qo'yish lozim. Bu sog'lom raqobat, sifatli ta'lim va javobgarlik muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi muhim yo'nalish — moliyaviy shaffoflik va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishdir. Ta'lim sohasiga yo'naltirilgan budget mablag'lari ochiq, kuzatiladigan va tahlil

qilinadigan tizim orqali boshqarilishi zarur. Ochilayotgan “Ochiq budjet” portallari, jamoat kengashlari ishtiroki, jamoatchilik eshituvlari kabi mexanizmlarni kuchaytirish – bu korrupsiyaviy xavflarni kamaytirish va ishonch muhitini mustahkamlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Uchinchidan, davlat-xususiy sheriklik asosidagi moliyalashtirish modellarini kengaytirish orqali xususiy sektorning ta’limga jalb etilishini rag‘batlantirish kerak. Bu nafaqat davlat budjeti yukini kamaytiradi, balki innovatsion ta’lim loyihalarining amalga oshirilishiga zamin yaratadi.

Ta’lim muassasalarini budjetdan moliyalashtirish tizimini takomillashtirish O‘zbekistonning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasi nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda har bir qaror, har bir mablag‘ taqsimoti, har bir islohot asosli, hisob-kitobli va natijadorlikka yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Chunki bugungi ta’limga yo‘naltirilgan har bir sarmoya — kelajak taraqqiyotiga qo‘yilgan poydevordir.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). *2022–2026-yillarda ta’lim sohasini rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida* PF-60-son Farmon. <https://lex.uz>
2. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (2024). *Ta’lim sohasiga ajratilgan budjet mablag‘lari hisobotlari*. <https://mf.uz>
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2023). *Ta’lim muassasalarini moliyalashtirish tartibi to‘g‘risida nizom*. <https://lex.uz>
4. UNESCO (2023). *Global Education Monitoring Report*. Paris: UNESCO Publishing.
5. World Bank (2022). *Public Expenditure Review for Uzbekistan: Education Sector*. Washington, D.C.: World Bank Group.
6. OECD (2021). *Education at a Glance: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
7. Musurmonova, O. (2020). *Ta’lim tizimini moliyalashtirishda zamonaviy yondashuvlar*. Iqtisodiyot va Ta’lim, №4, 45–50.
8. G‘ulomov, S. (2019). *Davlat byudjeti va ta’lim sektori o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik*. Toshkent: TDIU Nashriyoti.
9. Saidov, S. (2021). *Ta’lim sohasini raqamli moliyalashtirish mexanizmlari*. Moliya, №3, 22–26.
10. IMF (2022). *Fiscal Policy for Inclusive Education Reform*. IMF Working Paper No. 22/147.
11. European Commission (2021). *Supporting Education Reform through Public Finance Management*. Brussels: EC Publications.
12. Ahmedov, B. (2020). *Ta’lim infratuzilmasini moliyalashtirishning muqobil manbalari*. Oliy Ta’lim, №2, 17–21.
13. Karimova, N. (2023). *Mahalliy budjetlar orqali maktab ta’limini moliyalashtirish tajribalari*. Iqtisodiy Tahlil, №1, 30–36.
14. Asian Development Bank (2022). *Improving Public Sector Efficiency in Education: Country Diagnostic for Uzbekistan*. Manila: ADB Publications.
15. Transparency International (2021). *Open Budget Index – Uzbekistan Report*. [Onlayn]. Mavjud: <https://www.transparency.org>